

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО МОКЛЕКОВА

Міста княжого періоду вже не одне століття привертають увагу значної кількості дослідників, проте і сьогодні залишається значне коло питань, які потребують подальшого вивчення. Зокрема, залишається нерозв'язаним питання локалізації цілого ряду літописних поселень.

В Галицько-Волинському літописі від 1211 р., у зв'язку з походом польського короля Лєська та Данила Романовича на Галич, є наступне повідомлення: *“потом же Лєсько не можаше прийти Галича . но шедъ воева школо Теревовля . и школо Моклекова . и Збыража . и Быковень взать бы^с Лахи и Роусью”* [ПСРЛ, 1908, стлб. 730].

Між науковцями немає однозначної думки стосовно локалізації та навіть існування Моклекова. І. Крип'якевич відносив його до числа міст, які не вдалось локалізувати: *“В околиці Теревовлі літописи згадують деякі поселення, які не вдалось ідентифікувати: на шляху із Галича – Снов, на шляху до Володимира – Станків, в напрямі Збаража – Моклеків і Биковен”* [Крип'якевич, 1984, с. 35–36].

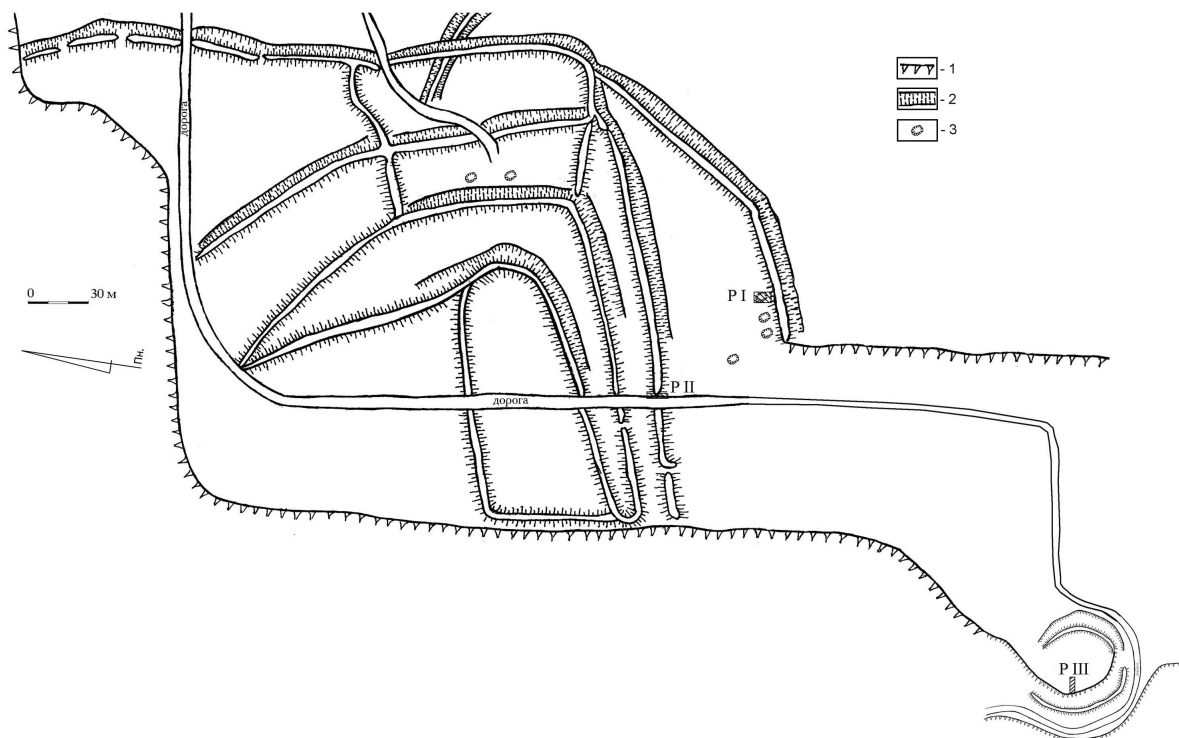

Рис. 1. Біла ІІІ. План-схема городища. 1 – стрімкий схил, 2 – вал та рів, 3 – западина

Fig. 1. Bila III. Schematic plan of the hill-fort

Натомість М. Котляр вважає, що такого міста взагалі не існувало: *“...викликає здивування згадана в літописі назва міста Моклеків. Марними виявились його пошуки в топонімічній номенклатурі регіону. На нашу думку, це не що інше, як перекручена назва добре відомого з літописів галицького порубіжного міста Микулин на Сереті”* [Котляр, 1998, с. 237].

Л. Махновець висловив гіпотезу, що: *“Моклеков – городище у Галицькій землі, на правому березі р. Серету, нині з городища на околиці с. Біла (тут колись був фільварок Мокляки) Чортківського р-ну Тернопільської обл.”* [Махновець, 1990, с. 559]. Про ці три

городища згадує польський дослідник В. Пшибиславський. Він повідомляє про два городища в ур. Монастириська, на двох сторонах яру, по якому тече струмок, що впадає під ними в р. Серет. Третє, найбільше, знаходиться в ур. Черна, в лісі, на лівому березі струмка [Przybyslawski, 1906, s. 22]. О. Ратич відносить ці городища до категорії “сумнівні пам’ятки” [Ратич, 1957, с. 81].

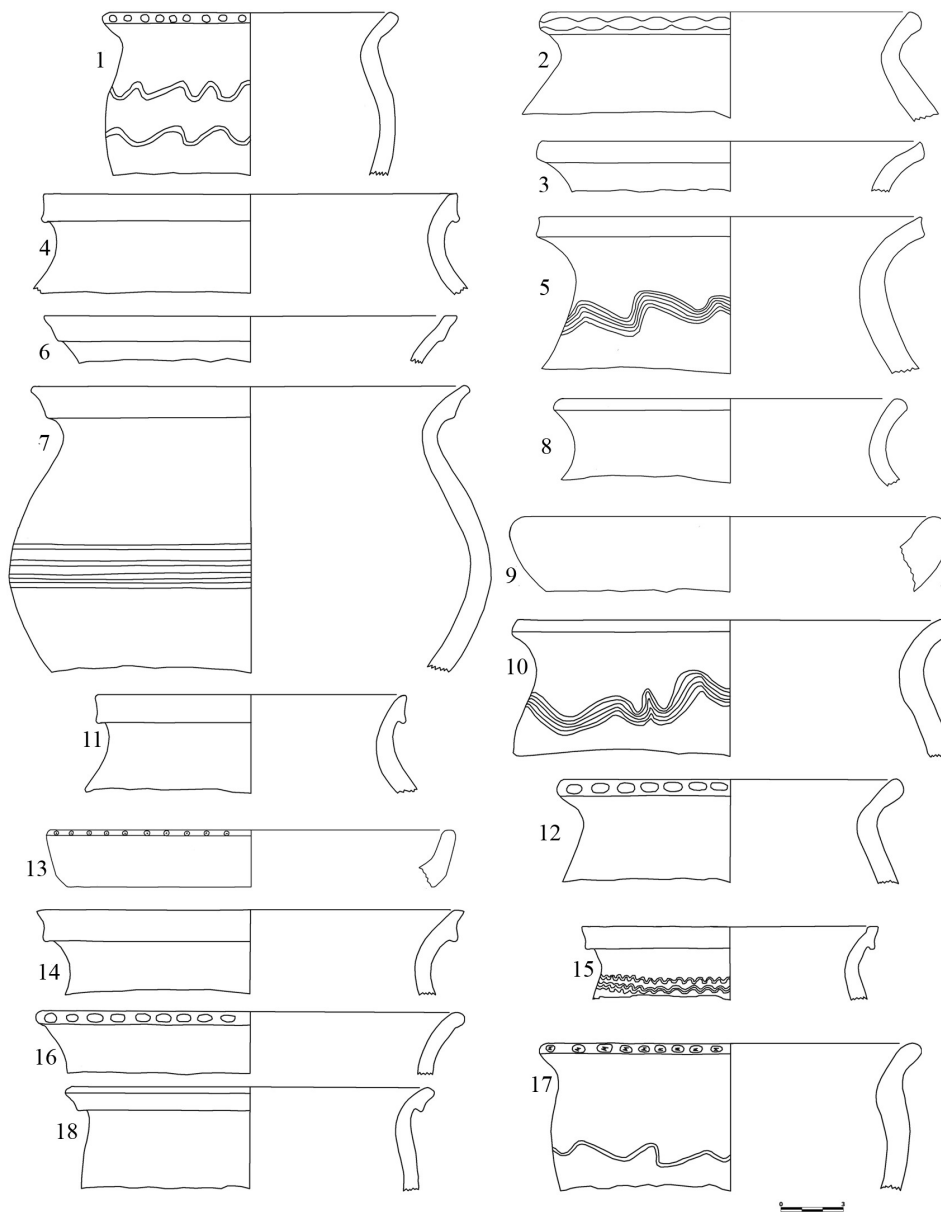

Рис. 2. Біла III. Керамічний комплекс з розкопу I
Fig. 2. Bila III. Ceramic complex from excavated area I

Обстеження зазначених пам’яток, проведені автором та М. Бігусом, дозволили локалізувати їх місцезнаходження та скласти окомірні плани. Було встановлено, що назва Мокляки збереглась до сьогодні – вона охоплює територію, що значною мірою співпадає з ур. Черна. Згідно місцевої легенди, згадане городище є залишком первісного міста Чортків, звідси і назва урочища [Миська, 2004, с. 26].

Це городище (Біла III) знаходиться на мисі, утвореному вигином берега глибокого яру, по дну якого протікає потічок (рис. 1), за 2,5 км від місця впадіння його в Серет. Городище має

складну структуру. З напільної сторони воно захищене чотирма лініями оборони. Внутрішній вал замкнутий. Пам'ятка займає площу 7,65 га.

Зовнішня лінія утворена валом та ровом. Висота валу 3 м, глибина рову 1,7 м [Миська, 2004, с. 29]. Як показали археологічні дослідження, проведені автором, в основі валу знаходиться кам'яна вимостка товщиною бл. 0,20 м, яку можна інтерпретувати як крепіда. Вона складається з дрібного та середнього за розмірами каміння, перемішаного з вугликами. З крепіди походять кістки тварин і фрагменти кераміки – гончарних горщиків та ліпних сковорідок і мисок. Загалом виявлений керамічний комплекс можна датувати кінцем IX–X ст. (рис. 3) [Миська, Погоральський, 2006, с. 9].

На території городища, особливо між першим (зовнішнім) та другим валами, зафіксовано значну кількість ям-западин.

У 2006 р. було проведено дослідження однієї з них. Вона знаходилась біля північного підніжжя зовнішнього валу. Поруч із нею розташовані ще дві, менш глибокі (одна з них – за 3 м на захід, друга – за 4 м на схід). На місці западини виявлено рештки житла, заглибленого на 1,20 м від рівня сучасної поверхні, розмірами 3,00×3,10 м. Житло мало стіни стовпвої конструкції, про що свідчать виявлені в кутах та по середині північної і східної стін котловану 6 ямок діаметром 0,10–0,20 м, глибиною 0,15–0,20 м. В південно-західному куті котловану знаходився розвал печі-кам'янки, розмірами 1,0×0,90 м, висотою 0,3 м над рівнем череня. На долівці та в розвалі печі виявлено фрагменти гончарного та ліпного посуду, що датується кінцем IX–X ст. (рис. 3) [Погоральський, 2008, с. 289–290].

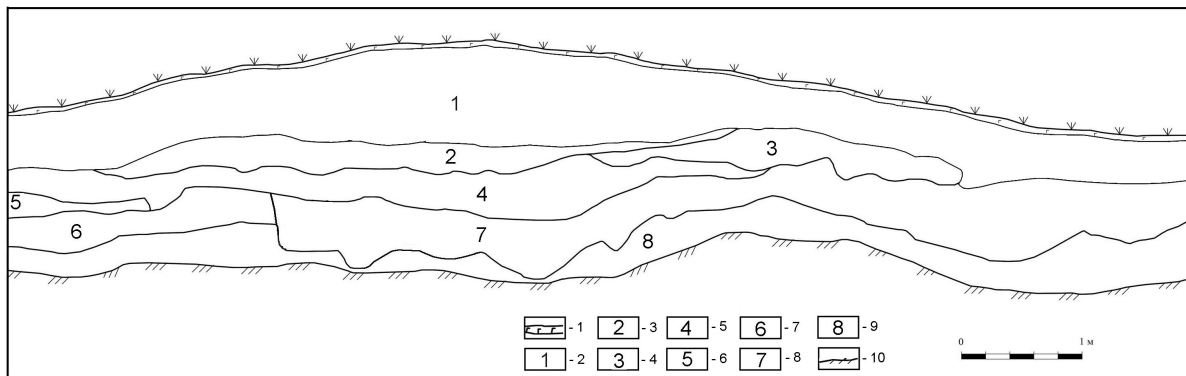

Рис. 3. Біла III. Стратиграфічний переріз розкопу II. 1 – гумусний горизонт, 2 – коричневий суглинок, 3 – мішаний шар світлого суглинку та вугликів (перегорілі дерев'яні конструкції), 4 – світло-коричневий суглинок, 5 – світлий суглинок із незначними вкрапленнями вугликів, 6 – жовтий суглинок, 7 – темно-сірий суглинок, 8 – чорний суглинок, 9 – коричневий суглинок (передматерик), 10 – материк

Fig. 3. Bila III. Stratigraphic section from excavated area II

Друга лінія оборони починається також від краю яру та простягається невеликою дугою в південно-східному напрямку. Довжина валу близько 220 м, висота 2,6 м, глибина рову 1,5 м. За 60 м від початку валу знаходиться в'їзд. Він позначений розривом валу (4 м) [Миська, 2004, с. 29]. В результаті досліджень, проведених в місці в'їзду, вдалося простежити конструктивні особливості валу (рис. 3).

В його основі знаходились дерев'яні конструкції, залишками яких є шар світлих суглинків, насичений вугликами. Його товщина 0,2–0,3 м (із зовнішнього боку потоншується до 0,1 м), ширина – близько 5 м. У цьому шарі виявлено кілька фрагментів ліпного посуду (рис. 4, I), що датується кінцем IX–X ст. [Миська, Погоральський, 2006, с. 9–10].

Через городище проходить давня дорога. В місцях перетину з валами в останніх пророблені в'їзди. З південного боку городища дорога відходить 150 м від зовнішнього валу та повертає на захід, поступово опускаючись на дно яру (рис. 1), де до сьогодні зберігся насип висотою близько 3 м. Він простежується на двох берегах та переривається руслом потічка. В

стінці насипу виявлено скупчення вугілля. Цей насип, очевидно, є залишками давньої дороги, яка з'єднувала два береги яру. Можемо припустити, що в місці перетину в час функціонування дороги, або був споруджений міст, або насип був суцільним та одночасно виконував роль дамби. Вода, затримана нею, могла використовуватись для оборонних функцій [Миська, 2004, с. 31–32].

В місці, де дорога з городища починає спускатися до дна яру, знаходиться майданчик, оточений оборонними конструкціями (вали та ескарпи), площею близько 0,12 га. В траншеї, закладеній на краю схилу (рис. 1), було виявлено рівчак, на дні якого знаходилося скупчення каміння середніх та дрібних розмірів (рис. 5). Він, очевидно, є залишком дерев'яної стіни-частоколу, яким був обгороджений майданчик. Неподалік від рівчака було виявлено фрагменти кераміки X ст. (рис. 4,2) [Миська, Погоральський, 2006, с. 10–11].

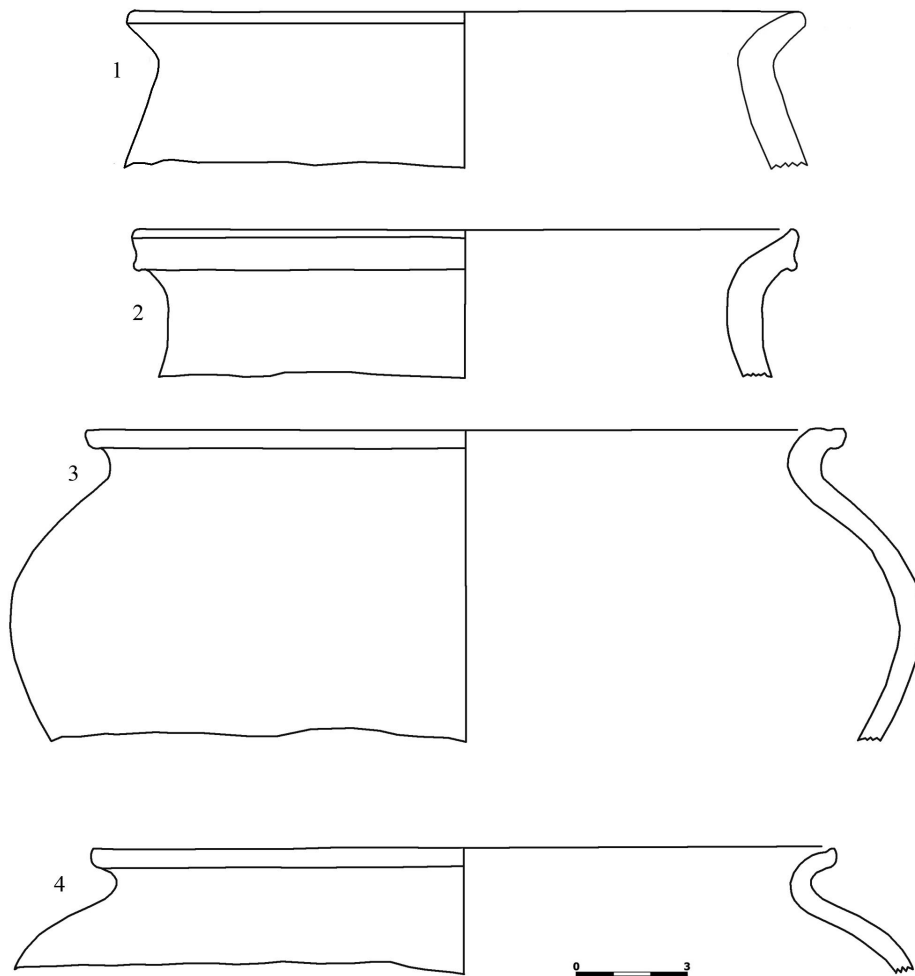

Рис. 4. Біла III. Керамічний комплекс з розкопу II (1) та III (2–4)

Fig. 4. Bila III. Ceramic complex from excavated area II (1) and III (2–4)

Виявлені сліди частоколу та фрагменти кераміки X ст. свідчать про одночасне функціонування укріплень на зазначеному майданчику та городищі. Основною метою спорудження укріплень був, очевидно, контроль за дорогою, що йшла через яр.

На основі проведених досліджень можемо зробити певні висновки. Зокрема, потужні вали з кам'яною крепідю в основі та житлами-землянками, що прилягали до них, вказують, що ця пам'ятка належить до категорії городищ-князівських фортець. Пам'ятки цього типу виникають в Придністер'ї саме на початку X ст. та свідчать про процес окняжіння території [Тимошук, 1999, с. 71]. Друга лінія оборони, основою якої були пустотілі дерев'яні конструкції, поставлені

без валів-платформ, можливо, є залишком стіни стовпової конструкції, характерної для обшинних центрів. Значний вміст вугликів вказує, що ці конструкції припинили своє існування в результаті пожежі. Подібні ситуації були зафіксовані на Буковині, коли на місці спалених городищ-обшинних центрів споруджувались князівські фортеці [Тимошук, 1990, с. 31–32].

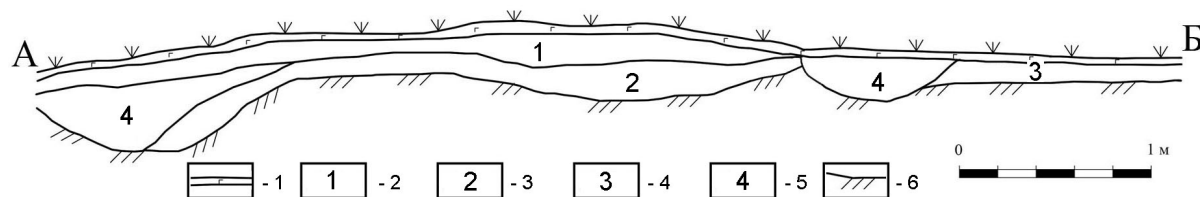

Рис. 5. Біла ІІІ. Переріз та план розкопу ІІІ. 1 – гумусний горизонт, 2 – сірий суглинок із значною домішкою вапняку, 3 – темно-сірий суглинок, 4 – світло-сірий суглинок, 5 – чорний суглинок, 6 – материк

Fig. 5. Bila III. Section and plan from excavated area III

Переважна кількість рухомого матеріалу, виявленого на території пам'ятки, відноситься до Х ст. (лише в одному місці було виявлено декілька фрагментів кераміки XII–XIII ст.). Це може вказувати на те, що городище припинило своє існування наприкінці Х ст. Це в свою чергу може бути пов'язано з походом Володимира Святославовича на хорватів у 992 р. Таким чином ми не можемо безпосередньо пов'язувати це городище з літописним Моклековом (1211 р.).

З огляду на це, привертають увагу вище згадані два городища розміщені на березі Серету в урочищі Монастирська.

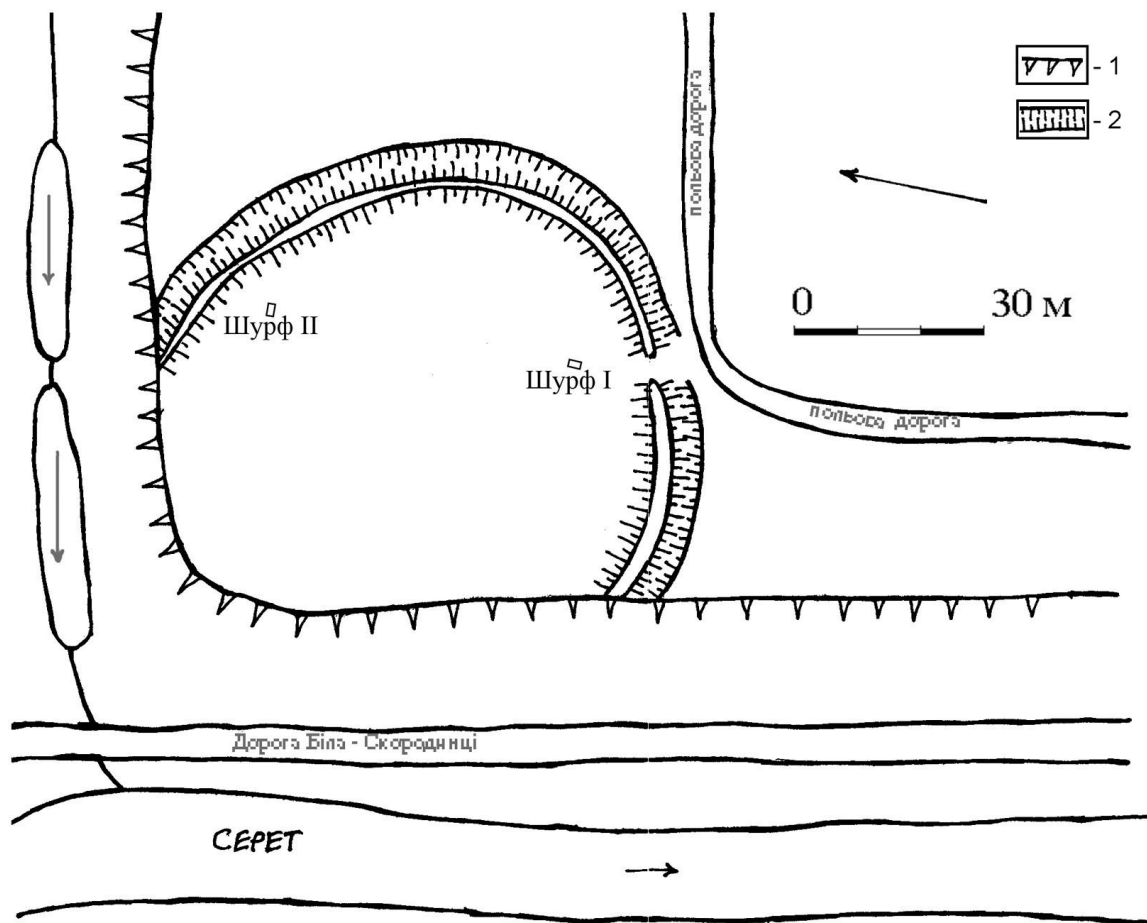

Рис. 6. Біла І. План-схема городища. 1 – стрімкий схил, 2 – вал та рів

Fig. 6. Bila I. Schematic plan of hill-fort

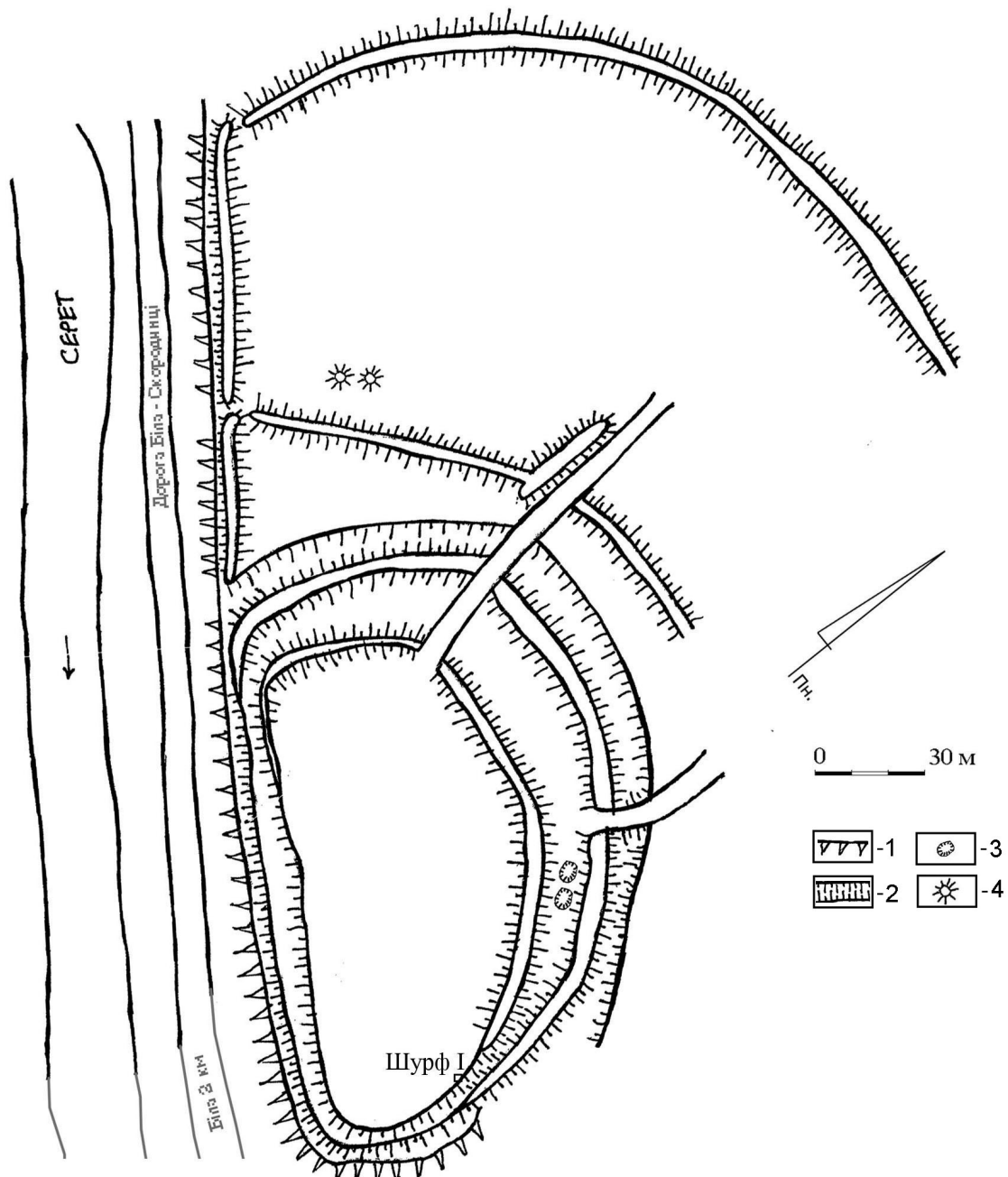

Рис. 7. Біла II. План-схема городища
Fig. 7. Bila II. Schematic plan of hill-fort

Перше городище (Біла I) оточене однією лінією оборони, з напільної сторони обнесене валом та ровом (рис. 6). Висота валу (з північно-східного боку) 2,7 м, ширина основи валу 9 м, глибина рову 1 м. З південно-східного боку простежуються сліди в'їзду шириною 3 м. У розвідкових шурфах на території городища зафіксовано культурний шар товщиною 0,2–0,4 м, насичений фрагментами керамічного посуду XII–XIII ст. Він має тонкі стінки, добрий випал, коричневий або сірий колір поверхні. У керамічному тісті наявні домішки піску, інколи шамоту. Серед вінців переважають відігнуті із заокругленим краєм або загнутим до середини у вигляді валика. Окрім черепків були виявлені фрагмент скляного браслету чорного кольору, фрагмент залізного предмету (можливо пряжки) та точильний брусок (рис. 9). Також виявлено три вінця Х ст., один з яких ліпний (рис. 8, 11), та два гончарні (рис. 8, 14). Вони сірого кольору,

в їх керамічному тісті присутні домішки піску та шамоту. Також виявлено одне вінце та ручку горщиків XIX – поч. XX ст. [Миська, Погоральський, 2006, с. 11–12].

Городище Біла II укріплене чотирма лініями оборони (рис. 7а). Центральна площадка городища має форму неправильного овалу, витягнутого по лінії північний захід – південний схід. Її розміри становлять 130×60 м. Площадка по всьому периметру обмежена ескарпованим схилом, в окремих місцях простежуються залишки невеличкого валу, на схилі зустрічаються скупчення обпаленої глини [Миська, 2004, с. 27].

Друга лінія оборони також простежується по всьому периметру городища, але тут ескарповані схили знаходяться лише на стрімких схилах. З напільної сторони городище захищене високим валом та ровом. З північного та північно-східного боків простежуються два в'їзди. Характерними їхніми ознаками є розрив валу та засипка рову.

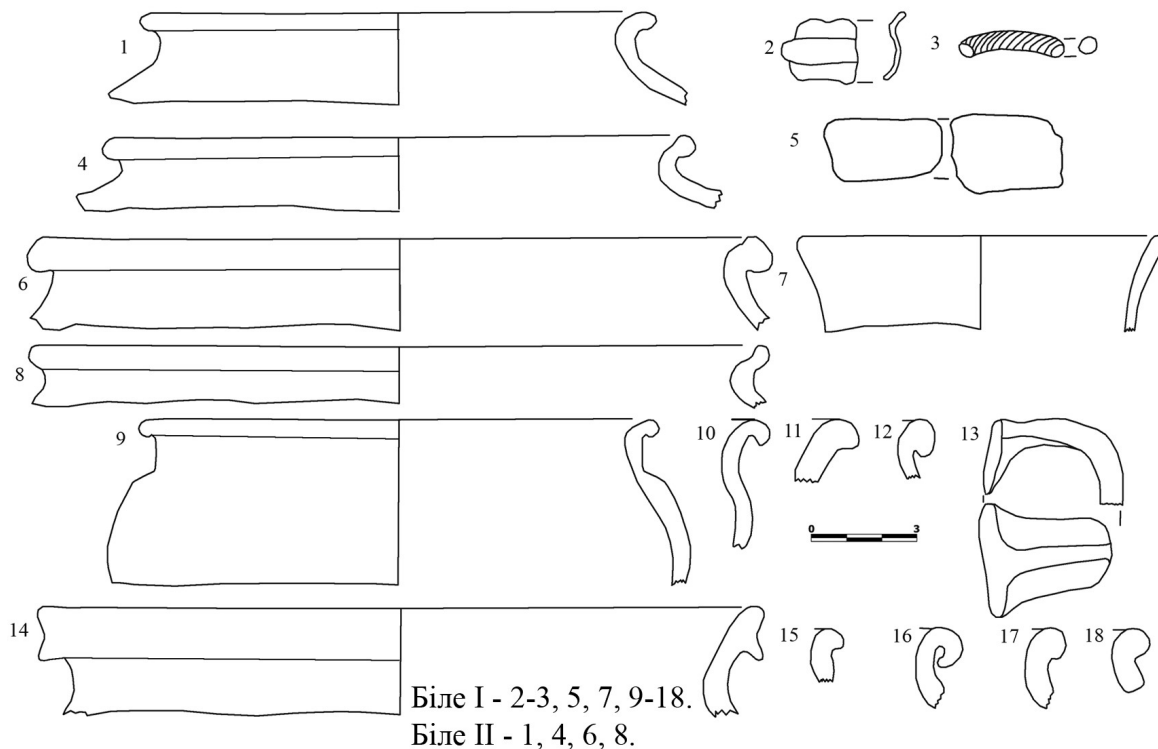

Рис. 8. Знахідки з городищ Біле I та Біле II
Fig. 8. Finds from hill-forts Bile I and Bile II

Глибина рову біля північно-східних воріт 4 м, висота валу 3 м. Висота в'їзду (засипки рову) 1,5 м. Глибина рову біля північних воріт 5 м, висота валу 3,5 м. Висота в'їзду (засипки рову) 3 м. Наступні дві лінії починаються біля краю схилу та йдуть перпендикулярно до нього [Миська, 2004, с. 28].

На краю схилу внутрішньої площадки з північно-східного боку було закладено розвідковий шурф (рис. 8). На глибині 0,5 м від сучасної поверхні зафіксовано шар чорного суглинку товщиною 0,2–0,3 м, в якому виявлено фрагменти кераміки XII–XIII ст., зокрема, три вінця (рис. 8, 4, 6, 8). Вони мають тонкі стінки коричневого кольору з добрим випалом. В керамічному тісті домішки піску та незначної кількості шамоту і жорстви [Миська, Погоральський, 2006, с. 11–13].

У фондах Тернопільського краєзнавчого музею знаходиться близько двадцяти металевих предметів княжого часу, що походять з ур. Монастирська в с. Біла Чортківського р-ну. Серед них виділяються залізний наральник [ТКМ А 7214], фрагменти вудил [ТКМ А 7209], сокира [ТКМ А 7213], наконечник стріли [ТКМ А 7207] та бронзова пряжка [ТКМ А 7205].

Таким чином, археологічні матеріали, виявлені на городищах в околиці с. Біле, свідчать про існування тут в IX–X та XII–XIII ст. потужних укріплених центрів, які могли відігравати значну роль в системі економічних та адміністративних зв'язків регіону, зокрема, контролю над торговим шляхом, що проходив долиною Серету.

Обстеження зазначених пам'яток підтверджують думку Л. Махновця щодо локалізації літописного Моклекова, проте не ставлять остаточну крапку у вирішенні цієї проблеми. Тут необхідні значні стаціонарні археологічні дослідження, які б могли остаточно підтвердити чи спростувати цю гіпотезу. Також, подальше вивчення означених городищ дає можливість простежити процес одержавлення Галичини, схематично показаний Б. Тимощуком – від обштинних центрів до феодальних замків та міст [Тимошук, 1995].

ЛІТЕРАТУРА

Котляр М.Ф.

1998 Галицько-Волинська Русь. – К. – 335 с.

Крип'якевич І.П.

1984 Галицько-Волинське князівство. – К. – 174 с.

Махновець Л.С.

1990 Іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний показник. Коментарі // Літопис Руський. – К. – С. 465–580.

Миська Р.

2004 Звіт про археологічні дослідження на території Тербовлянського, Бучацького та Чортківського районів Тернопільської області у 2004 р. – 108 с.

Миська Р., Погоральський Я.

2005 Звіт про археологічні дослідження в м. Тербовля Тернопільської обл. у 2005 р. – 77 с.

Погоральський Я.В.

2008 Ранньосередньовічні житла у басейні Серету // МДАПВ. – Львів. – Вип. 12. – С. 283–291.

ПСРЛ

1908 Полное Собрание Русских Летописей – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.

Ратич О.О.

1957 Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей України. – К. – 84 с.

Тимошук Б.О.

1990 Восточнославянская община VI–X вв. н. э. – Москва. – 192 с.

1995 Восточные славяне: от общины к городам – Москва. – 261 с.

1999 Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці. – 174 с.

Przybysławski W.

1906 Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi Wschodniej. – Lwów. – 82 s.

Roman MYS'KA

ISSUE OF LOCALIZATION OF ANNALISTIC MOKLEKOV

Issue of localization of annalistic city of Moklekiv is analuzed at this article. For example, hypnotize presented by L. Mahnovets' about correlation of this settlement with three hill-forts, situated near village Bile (Chortkiv District, Ternopil region) is verified on the base of excavations, carried out by the author.

Archaeological researches shows that largest hill-fort (Bila I) is dated back to the end of IX–X century. It can be interpreted as hill-fort (prince's fortress). Two other hill-forts are situated on left bank of Seret River and dated to XII–XIII centuries. They can be correlated with annalistic Moklekiv. But for decision of this question new stationary archaeological excavations are needed.